

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, доцента кафедри цивільного права та цивільного процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Феннича Василя Петровича на дисертаційну роботу Логойди Володимира Михайловича на тему : «Криптовалюти як об'єкт цивільних прав: порівняльно-правовий аналіз», подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

м. Ужгород
22 листопада 2022 року

**ФЕННИЧ
Василь
Петрович**

Автор цифрового
підпису ФЕННИЧ Василь
Петрович
Дата: 2022.11.22 19:44:42
+02'00'

Актуальність теми дисертації

Правовідносини щодо криптовалют набувають все більшого поширення, особливо в умовах значного інфляційного тиску на традиційні фіатні валюти, що спричинений наслідками пандемії COVID-19 та неоголошеною російсько-українською війною (тоді як у криптовалюти закладена ідея безінфляційності). Практично миттєвий і достатньо неформальний переказ коштів майже до будь-якої точки світу, анонімний характер використання, порівняно невеликі витрати на трансакції, відносна простота у використанні та легкість доступу до відповідних технічних можливостей – все це робить криптовалюту привабливим засобом проведення розрахунків та нагромадження капіталу. Криптовалюти наразі характерна значна волатильність щодо фіатних валют, але її пов'язують зі становленням ринку і ще не повним залученням економічно-активної частини населення планети до щоденного використання цього інноваційного фінансово-технологічного інструменту (оціночно, наразі цей інструмент постійно використовує менше 2% населення земної кулі).

Активний розвиток криптовалютного ринку України вимагає всебічного вивчення різних правових аспектів функціонування криптовалют, в тому числі і насамперед – їх правової природи та їх місця в системі об'єктів цивільних прав, з урахуванням міжнародного досвіду у цьому питанні.

Подібні дослідження проводяться як за кордоном, так і в ряді центрів правових досліджень в Україні (насамперед, на базі вищих юридичних навчальних закладів), однак наразі відповідні наукові результати носять фрагментарний характер і характеризуються значним неспівпадінням поглядів різних вчених, гострою науковою і науково-практичною полемікою. Не сприяє завершенню наукових дискусій і очевидно невдала та навіть і не завершена до кінця спроба законодавчого врегулювання Україною правового статусу та обігу віртуальних активів. Все це призводить до виникнення практичних проблем при здійсненні судового захисту порушених, невизнаних або оспорюваних цивільних прав фізичних та юридичних осіб у сфері використання криптовалют.

У зв'язку з наведеним слід визнати значну актуальність обраної здобувачем теми дисертаційного дослідження, її важливе значення як для науки цивільного права, так і в прикладному вимірі. В світлі європейської інтеграції України і, ширше, глобалізації світової економіки особливої актуальності темі роботи надає компаративістський підхід до вивчення криптовалют, що дозволяє українській науці і правовій практиці здійснити акцепт найкращих міжнародних практик у даному питанні.

Зв'язок теми дисертації з державними чи галузевими науковими програмами

Дисертаційне дослідження виконано як частина загального плану науково-дослідної програми кафедри цивільного права та процесу юридичного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет», що має назву : «Актуальні проблеми законодавства України в контексті розвитку європейського приватного права» (державна реєстрація №0115U003901), чинної на момент затвердження Вченою Радою ДВНЗ «УжНУ» теми дисертаційного дослідження аспіранту В. М. Логойді у листопаді 2017 року. Також дисертаційне

дослідження відповідало завданням, визначеним невдовзі після затвердження теми роботи у Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки, схваленої розпорядженням КМ України від 17.01.2018 №67-р.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, її достовірність і новизна

У вступі до роботи актуальність теми достатньо підкреслена, чітко визначений напрямок власних досліджень. Обрана мета дослідження - визначення цивільно-правової природи криптовалюти як об'єкта цивільних прав на основі порівняння поглядів і підходів правових систем різних держав світу. Визначено сім завдань дослідження, які дисертантом успішно виконані. Поставлені автором завдання окреслюють конкретне коло досліджуваних питань, спрямованих на досягнення основної мети роботи. Здобувач зазначив особистий внесок у розвиток науки та навів результати апробації своєї роботи на міжнародних науково-практичних конференціях, а також у діяльності суб'єктів владних повноважень та у галузі освітньої діяльності.

Предмет дослідження визначено порівняльно-правовий аналіз криптовалюти як об'єкта цивільних прав.

Дисертант вдало і обґрунтовано застосував у дисертації комплекс адекватних меті роботи методів наукового дослідження : як загальнонаукових (діалектичний, формально-логічний, логіко-семантичний, системно-структурний), так і спеціальних (порівняльно-правовий, історико-правовий, тлумачення норм права), що дозволило забезпечити достовірність результатів наукового пошуку, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Також достовірність результатів дисертації здобувача забезпечена широким використанням наукових та науково-практичних джерел, нормативно-правових та політико-правових актів багатьох країн світу по темі дисертації, ґрунтовним оглядом судової практики у різних світових юрисдикціях (всього понад 300 джерел).

Дисертація В. М. Логойди містить суттєву наукову новизну, зокрема :

Автором вперше запропоновано для України класифікацію форм і видів існування грошей, в якій пропонується, крім зазначення фіатних (національних та іноземних валют) та квазі-фіатних (електронні гроші) грошей, виокремити категорію приватні гроші та допустимість у цивільному обігу такої їх частини як централізовані віртуальні валюти та децентралізовані віртуальні валюти (криптовалюти) і, відповідно, недопустимість грошових сурогатів. Також запропоновано деталізувати (розширити) перелік об'єктів цивільних прав, вказаний у ст. 177 ЦК України, шляхом внесення змін до неї з метою класифікації нових фінансово-технологічних явищ. Усунуто прогалину українського законодавства в частині взагалі визначення поняття криптовалюти - опрацьовано авторську дефініцію криптовалюти, яку пропонується внести в законодавство шляхом змін до ст. 192 ЦК України. Обґрунтовано концептуальну помилковість віднесення законодавством України криптовалюти до такого об'єкту цивільних прав як нематеріальні блага, оскільки вказана помилка асоціює з даним об'єктом цивільних прав концептуально непридатний інструментарій захисту таких прав при спробах використання криптовалюти в рамках правочинів щодо придбання товарів, робіт, послуг, надання позик тощо. Досліджено можливість визнання криптовалюти «біткоїн» іноземною валютою (у зв'язку із законодавчими положеннями таких країн, як Сальвадор, Центрально-Африканська Республіка, Гондурас). Запропоновано, після визнання законодавством України грошової природи криптовалюти, розглянути допустимість використання її в якості засобу виплати заробітної плати у разі наявності добровільної і усвідомленої згоди обох сторін трудових відносин та за умови дотримання вимог Конвенції МОП №95 «Про захист заробітної плати».

Поряд з тим удосконалено: існуюче визначення поняття інформація, шляхом пропозиції по зміні її законодавчої дефініції у ст. 200 ЦК України (доповнення її призначенням даного об'єкта цивільних прав); класифікацію об'єктів цивільних прав у ст. 177 ЦК України в частині безготівкових грошей та електронних цінних паперів, з віднесенням їх до майнових прав, а не рухомих

речей, оскільки вони не відповідають визначенню речі, наданому в законодавстві України, як об'єкта матеріального світу.

У дисертації В. М. Логойди дістали подальшого розвитку класифікація видів криптоактивів за їх правовою природою; наукові погляди щодо обґрунтування відмінності криптовалют від електронних грошей; пропозиції щодо посилення засобами нормативного регулювання ролі національної грошової одиниці України в економічному житті країни в умовах політичної та фінансової нестабільності; пропозиції по подальшому удосконаленню нормативно-правової бази України на базі кращого світового досвіду, з урахуванням юридичних зобов'язань держави по наближенню національного законодавства до *acquis* ЄС (в т. ч. ст. 177, 192, 533 ЦК України, ст. 198 ГК України, ст. 32, 34 Закону України «Про Національний банк України», ст. 290 ЦПК України, ст. 368⁵ КК України, ст. 46 Закону України «Про запобігання корупції», ст. 1 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», обґрунтовано необхідність комплексних змін до Закону України «Про платіжні послуги», Закону України «Про валюту і валютні операції» та Закону України «Про віртуальні активи»).

Питання, які є об'єктом паралельних наукових досліджень інших науковців України та зарубіжних країн, містять оригінальні погляди та підходи автора, тож мають необхідні для дисертаційного дослідження елементи наукової новизни.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів

Визнання криптовалюти об'єктом цивільних прав, що є допустимим для вільного і широкого цивільного обігу, безперечно, тягне за собою необхідність чіткого визначення місця криптовалюти в системі об'єктів цивільних прав (причому не тільки в цілях цивільного / господарського, але і в цілях фіскального і ширше – фінансового законодавства), а також співвіднесення з даним об'єктом відповідних його правовій природі засобів правового захисту. Враховуючи це,

теоретичне значення висновків роботи дисертанта полягає у формуванні поглядів науки цивільного права на даний інноваційний об'єкт цивільних прав, розвитку наукової дискусії з даної теми, теоретико-правовому обґрунтуванні пропозицій для сфер правозастосування і правотворчості.

Прикладний характер проведених досліджень проявився у формулюванні конкретних пропозицій по коригуванню діючого і перспективного законодавства України у відповідності до отриманих здобувачем теоретичних результатів дослідження; наданні рекомендацій суб'єктам владних повноважень щодо вирішення проблемних питань правозастосування у даній сфері (особливо при розгляді судових спорів); використанні результатів дослідження у освітній діяльності вищих юридичних навчальних закладів, про що свідчать додані дисертантом акти впровадження результатів наукового дослідження у практику.

Оцінка та оформлення змісту дисертації, її завершеність, аналіз її розділів

Структура дисертаційного дослідження обумовлена метою та завданнями роботи і складається зі вступу, трьох розділів (які загалом поділені на дев'ять підрозділів), висновків, списку використаних джерел та шести додатків. Загальний обсяг рукопису становить 287 сторінок, у тому числі основний текст – 223 сторінки, список використаних джерел (307 найменувань) – 37 сторінок, додатки – 9 сторінок. На відміну від положень вимог до оформлення дисертації, встановлених наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року №40 щодо обсягу дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії, наразі вимоги до мінімального та максимального розмірів роботи повинні встановлюватися освітньо-науковою програмою університету. Затверджена Вченою Радою ДВНЗ «УжНУ» освітньо-наукова програма «Право» (протокол від 27 серпня 2020 року №5) обмежень по максимальному обсягу дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософії не передбачає.

Поставлені у дисертаційному дослідженні 7 завдань виконані, у висновках до роботи містяться результати наукового пошуку дисертанта по кожному з них.

Відповідно до вимог, дисертацію виконано державною мовою.

Результати дослідження відображено в 5 наукових статтях, з яких 3 опубліковано у наукових фахових виданнях, визначених МОН України, 2 - у наукових періодичних виданнях інших держав, що є членами ОЕСР та ЄС, а, крім того, в 4 тезах виступів на міжнародних науково-практичних конференціях протягом 2019-2022 років.

У **Розділі 1** «Теоретико-методологічна основа дослідження криптовалюти як об'єкта цивільних прав» дисертантом відображені загальні технічні принципи функціонування технології розподіленого реєстру (DLT) і юридичне значення досягнення консенсусу відносно його стану у певний момент часу для вирішення проблеми подвійних витрат; надано авторський варіант дефініції поняттю «криптовалюта» і оцінку авторських варіантів ряду інших дослідників; розкрито співвідношення термінів «віртуальні активи», «криптоактиви», «криптовалюта», «віртуальна валюта», «цифрова валюта», «цифрові гроші», «електронні гроші»; наведена класифікація криптоактивів; розроблено наочну схему класифікації грошей і квазі-грошових інструментів у їх співвідношенні з класифікацією криптоактивів; визначено характерні ознаки криптовалюти як об'єкта цивільних прав і проведено співставлення криптовалюти з традиційними групами об'єктів цивільних прав; здійснено критику поглядів щодо віднесення криптовалюти до нематеріальних благ; обґрунтовано позицію щодо необхідності розширення такої категорії як гроші і визнання криптовалюти одним з різновидів грошей; проведено огляд наукових досліджень по темі дисертації.

У **Розділі 2** «Правове регулювання криптовалюти в зарубіжних країнах» автор порівнює регулювання правового статусу криптовалюти в основних світових юрисдикціях : країнах ЄС та ЄАВТ, країнах англо-саксонської системи права, країнах СНД, а також найбільших країнах Азії, Африки та Латинської Америки. За результатами дослідження встановлено відмінність правових поглядів на місце криптовалюти в системі об'єктів цивільних прав. У різних юрисдикціях її розглядають як законний платіжний засіб, резервну валюту, нефіатний платіжний засіб, квазі-іноземну валюту, фінансовий інструмент (біржовий актив) з функцією засобу обігу, нематеріальний (віртуальний) актив

взаємозамінного характеру з функціями засобу обігу та платежу (квазі-гроші), нематеріальний (віртуальний) актив з функцією засобу обігу, але без функції засобу платежу, нематеріальний (віртуальний) актив із заборонаю до цивільного обігу, товар, майнові права, цінні папери або інші об'єкти цивільних прав.

У **Розділі 3** «Удосконалення правового регулювання криптовалюти в цивільному праві України» здобувач ретроспективно оглядає правові позиції суб'єктів владних повноважень України щодо статусу криптовалюти (з 2014 року), а також законопроектні пропозиції 2017-2020 років; досліджує чинне та перспективне законодавство щодо регулювання віртуальних активів. За наслідками аналізу встановлено, що прийнятий Закон України «Про віртуальні активи» є рестрикційним щодо криптовалют (зокрема забороняє виконання ними функцій засобу обігу та платежу) і погіршує правове становище громадян та юридичних осіб, порівняно із станом до набрання чинності законом. На прикладах господарської і судової практики (договори купівлі-продажу, позики, створення твору на замовлення, інвестиційні тощо) доведено, що наявне і перспективне регулювання криптовалюти як нематеріального блага суперечить реальній правовій природі даного активу і не забезпечує учасників відповідних правовідносин ефективними засобами правового захисту.

У **Висновках** до дисертації автор встановлює, що національна нормативно-правова база України з питань регулювання правового статусу та обігу криптовалюти містить концептуальні недоліки і потребує докорінних змін; констатує характерні технічні риси криптовалюти та її кваліфікаційні ознаки як об'єкта цивільних прав; пропонує авторське визначення криптовалюти; вказує, що поняття криптоактивів є родовим щодо поняття криптовалюта; робить висновок, що електронні гроші і криптовалюти – це різні фінансово-технологічні явища; зауважує про доцільність введення або удосконалення нормативних визначень понять «криптовалюта», «віртуальна валюта», «цифрова валюта», «цифрові гроші», «електронні гроші», «приватні гроші» тощо.

За наслідками аналізу даної групи об'єктів цивільних прав здобувачем опрацьована наочна авторська схема юридичної класифікації грошей і квазі-

грошових інструментів та їх співвідношення з класифікацією криптоактивів. Зроблено висновок, що криптовалюта в періоді до кінця 2019 р. не відповідала ознакам речей (в тому числі цінних паперів), інших матеріальних благ, майнових прав, результатів робіт, послуг, такого виду нематеріальних благ як особисті немайнові права, результати інтелектуальної, творчої діяльності; мала певні ознаки грошей, інформації, інших нематеріальних благ (в аспекті невиключності цієї категорії); методом виключення найбільше підходила, але з певною умовністю (до набрання в Україні чинності спеціальними законодавчими актами з листопада 2019 року і надалі), під характеристики такого об'єкту цивільних прав, як «інше майно». Автором внесено пропозицію для відмежування криптовалюти від такого об'єкта цивільних прав, як інформація, визначення останнього у ст. 200 ЦК України удосконалити вказівкою на призначення даного об'єкта. Обґрунтовано потребу або введення в цивільне законодавство поняття «ідеальної (безтілесної) речі – *res incorporales*», або необхідність, в рамках існуючого підходу до поняття речі, обговорення правильності кваліфікації окремих форм існування грошей, тобто віднесення безготівкових грошей до майнових прав, а цифрових грошей – до іншого майна. В рамках другого підходу також потрібно одночасно переглянути і підходи до кваліфікації електронних грошей та електронних цінних паперів як об'єктів цивільних прав.

Констатовано висновки щодо місця криптовалют в системі об'єктів цивільних прав у різних країнах світу (згідно розділу 2 дисертації) та перспективу стосовно наближення законодавства України по регулюванню статусу і обігу криптовалют до *acquis* ЄС, робиться висновок щодо зміни правового статусу криптовалюти на квазі-іноземну валюту внаслідок законодавчих змін у Сальвадорі, ЦАР і Гондурасі.

Автор робить висновок, що кваліфікація криптовалюти у законодавстві України в якості нематеріального блага, не відображає чи, принаймні, недостатньою мірою відображає справжнє функціональне призначення цього активу, оскільки фактично він виконує функції грошей, які не є законним (фіатним) платіжним засобом, а щоразу визнаються в якості грошей шляхом

прямо вираженої згоди лише у відносинах між конкретними фізичними та / або юридичними особами. Відтак, функція криптовалюти – бути засобом платежу в системі альтернативних (приватних) фінансів – повинна дістати нормативне закріплення у законодавстві України у вигляді конституювання нового об'єкту цивільних прав, саме як особливої форми грошей.

Автор дійшов висновку, що прийнятий Закон України «Про віртуальні активи», хоч і врегульовує інфраструктуру криптовалютного ринку, є кроком назад в аспекті визначення місця криптовалюти в системі об'єктів цивільних прав та правил цивільного обігу даного об'єкту, оскільки віднесення криптовалюти до нематеріальних благ є концептуальною теоретичною помилкою, а ряд рестрикційних положень прийнятого закону вихолощує справжнє призначення даного інструменту, створює ризики кваліфікації реальних операцій з активом як недійсних правочинів і асоціює з даним об'єктом цивільних прав концептуально непридатний інструментарій захисту таких прав.

У зв'язку з вищенаведеним автором надаються детальні рекомендації щодо змін у національній нормативно-правовій базі.

Дані про відсутність текстових запозичень та інших порушень академічної доброчесності (академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації, фальсифікації).

За результатами вивчення дисертації В.М. Логойди на тему «Криптовалюти як об'єкт цивільних прав: порівняльно-правовий аналіз» текстових запозичень, не супроводжених належними посиланнями, а також інших порушень академічної доброчесності, в тому числі випадків академічного плагіату, самоплагіату, фабрикації чи фальсифікації результатів дослідження, рецензентом не виявлено. Таким чином, можна зробити висновок, що дисертаційне дослідження є самостійною (власною) і оригінальною роботою здобувача, що дозволяє здійснити її публічне обговорення та захист на засіданні разової спеціалізованої вченої ради.

Зауваження щодо відповідності оформлення дисертації встановленим вимогам

Дисертація написана на належному рівні загальної грамотності і, незважаючи на вузькоспеціалізований характер та використання складної інформаційно-технічної термінології, стилістично досить легко сприймається при ознайомленні. Разом з тим рецензент вважає за необхідне відзначити надмірно великий обсяг дисертаційного дослідження, хоча це одночасно є не лише недоліком, але і перевагою роботи з точки зору її ґрунтовності.

В порядку дискусії прошу під час публічного захисту результатів дисертаційного дослідження надати відповіді на наступні запитання:

1. Чи не вважає автор більш доречним скасування Закону України «Про віртуальні активи» у діючому вигляді, аніж вступ у силу його положень, які недоречно регулюють правовий статус криптовалюти та її місце в системі об'єктів цивільних прав, наприклад, ст. 4, яка прямо забороняє обмінювати криптовалюту на майно (товари), роботи (послуги)? Тобто чи не краще взагалі, за прикладом США, допустити повну відсутність специфічного правового регулювання в сфері обігу криптовалют, аби дати можливість суб'єктам відносин у сфері криптовалют і судовій практиці самостійно опрацювати найбільш доречні підходи до правового регулювання даного явища і лише через тривалий час нормативно закріпити найбільш вдалі юридичні рішення?

2. Які колізійні прив'язки пропонує використовувати автор при виникненні (очевидно неминучому) правових колізій щодо статусу і умов обігу криптовалют при їх транскордонному використанні за наявності таких різних поглядів на правову природу криптовалют в різних країнах світу?

Висновки щодо відповідності дисертації встановленим вимогам

Дисертаційна робота Логойди Володимира Михайловича «Криптовалюти як об'єкт цивільних прав: порівняльно-правовий аналіз» є актуальним, завершеним науковим дослідженням, в якому наведено теоретичне узагальнення та нове вирішення наукової задачі щодо визначення місця криптовалют в системі об'єктів цивільних прав.

Проведене дисертантом дослідження відповідає вимогам до рівня його наукової обґрунтованості, поставлене наукове завдання виконано здобувачем на

високому науковому рівні і свідчить про належне оволодіння автором методологією наукової діяльності.

Опубліковані за темою дисертації наукові роботи повністю відображають основний зміст дисертації. Результати роботи представлені на міжнародних науково-практичних конференціях з юридичних наук.

Представлена до захисту дисертація в цілому відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року №44; Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради у Державному вищому навчальному закладі «Ужгородський національний університет» про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого Вченою Радою ДВНЗ «УжНУ» (протокол від 31 березня 2022 року №3) та актуальним вимогам до оформлення дисертації, встановленим наказом Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2017 року №40.

Враховуючи вищенаведене, вважаю, що автор дисертації – Логойда Володимир Михайлович – за результатами публічного захисту дисертаційного дослідження заслуговуватиме на присудження наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент,

**доцент кафедри цивільного права та цивільного процесу
юридичного факультету ДВНЗ «УжНУ», к.ю.н.**

Василь ФЕННИЧ

**Підпис к. ю. н., доцента В. П. Феннича засвідчую
Вчений секретар ДВНЗ «УжНУ»**

Олена МЕЛЬНИК